

Hoppál Péter

A hiányzó láncszem: a Bánffyhunyadi Passió

Az elmúlt évek egyházzenei rendezvényei és vezető egyházzeneszeink publikációi nyomán a protestáns egyházzenei reformok horizontján megjelent a XVI–XVII. századi graduálok anyaga. Egy, Hoppál Péter a Pécsi Református Gimnázium ének-zenetanára.

Hoppál Péter a Pécsi Református Gimnázium ének-zenetanára. Az elmúlt évek egyházzenei rendezvényei és vezető egyházzeneszeink publikációi nyomán a protestáns egyházzenei reformok horizontján megjelent a XVI–XVII. századi graduálok anyaga. Egy, Bárdos Kornél által harminc évvel ezelőtt írt tanulmány¹ vezetett el Bánffyhunyadra, ahol a cikk tanúsága szerint a református templomban minden nagypénteken magyar nyelvű gregorián passiót énekelnek Máté evangéliuma alapján.

Az említett tanulmány a XVI–XVII. századi graduálpassiók három évszázados agóniájának történeti okait tárja fel levéltári adatokkal alátámasztva. Bárdos Kornél és Csomasz Tóth Kálmán három-négy évtizeddel ezelőtt történt kutatásuk idején nyilván még nem olyan szemmel nézhatték az általuk frissen felkutatott és —épp ezért— a legjobban általuk ismert adatokat, mint ahogyan azokat a hálás utókor nézi. Hiszen az ő idejünkben a graduálkönyvek kincsei a kutatók számára még csupán feldolgozandó, becikkelyezendő, archiválendő múzeumi anyagot jelentettek. S bár a '48-as énekeskönyv a műfajból számos adaptációt tartalmaz (igaz, túlnyomó többségben XVIII. századi ritmizált formában), és később a graduálok anyagának egyik legnagyobb feldolgozója is épp az énekeskönyv szerkesztője lett, mégsem került Csomasz Tóth reformjainak zászlajára a liturgikus éneklés ügye. Ennek egyik — rangsorban talán sokadik— oka az egyházak 1948 utáni térvessztése lehetett. A rendszerváltás utáni évek polarizálódó, szekularizált társadalmában aztán egyszerre megnőtt a történelmi egyházak szerepe, s ezzel a református egyházzene közel öt évtizede palackba zárt szelleme is kiszabadult. A reformelképzelések sorában új tényezők jelentek meg, köztük a graduálok kérdése. A magyar protestáns egyházzene eme ősi rétege viszont egyes elemzők szerint „kihullt az idő rostáján” a XVII. század közepén, így nem kívánatos annak az eddigi mértéknél nagyobb mérvű rehabilitációja. — Ma éppen ezen érv ellenkezőjét, a graduálénekek jogfolytonosságának bizonyítékát láthatjuk a Bánffyhunyadi Passióban.

Mai helyzetkép: hiányos interpretáció, megváltozott előadó-apparátus

Ilyen gondolati előzmények után 1997 nyarán, első célirányos bánffyhunyadi látogatásom alkalmával, amikor a passió tényleges gyakorlatáról érdeklődtem, eltökéltem, hogy a teljes anyagot rögzíteni fogom. 1998. április 10-én, nagypénteken a délelőtti istentiszteleten, majd utána néhány korrigáló felvé-

¹ In: *Theológiai Szenle* 1971., újabban in: *Zsoltár* 1996/2–3. szám.

tellel, hangmérnök barátommal, Keresztes Szabolccsal együtt valóban sikerült rögzítenünk a használatban lévő Máté-passiórészletet. Hogy a fennmaradt gyakorlat csupán a teljes passió első harmada, arról csak odaérkezésünkkor, nagycsütörtökön este szereztünk tudomást. Mint kiderült, azért csak részletet énekelnek, mert a gyülekezetben öt évvel ezelőtt viharos lelkész- és kántorváltások történtek, amit a valószínűsíthetően több évszázados passiógyakorlat erősen megsínylett. A passiót ugyanis emberemlékezet óta (több nyolcvan év körüli egyháztaggal beszélgettem annak múltjáról) a kántor szokta énekelni orgonával, néhány akkord alátámasztásával, az ősi szokásnak megfelelően nagypénteken, három részletben: a délelőtti 10 órakor, a délben és a délután 4 órakor kezdődő istentisztelet végén. (Érdekes, hogy mindig az istentisztelet végén, a liturgián kívül énekeltek a passiót, mint ahogy a dési passiózás század eleji megszűnésekor is a következő érvet hozta egy lelkész: a passió „nem része a szertartásnak ..., ne kényszerítsék a híveket a templomozás után még másfél, két óra hosszát a templomban maradni”).² Mára azonban a legutóbbi lelkészváltás óta csak a délelőtti istentiszteletet tartják meg, mivel a a passió második két részletét már nem tudják, és a látogatottság sem volt megfelelő.

Ennek az állapotnak a gyökere 1986-ig nyúlik vissza. Az 1983 és 1993 közötti időszak lelkésze, Czirmai Árpád idején, 1986-ban ágyhoz kötött beteg lett Kiss István, a gyülekezet kántora, aki —mint azt özvegyétől megtudtam— 1972 óta, tehát 14 éven át énekelte a passiót. Betegsége után évekig nem volt a gyülekezetnek választott kántora, így pár évig Czirmai tiszteletes maga énekelte a passiót orgonakísérettel, nem akarták a hagyományt megszakítani. Aztán lassan betanította a gyülekezet dalárdájának —immár szereposztással— a passió első harmadát.

Közbejött azonban a lelképásztor 1993 végén Magyarországra történt távo-zása, amikor közel egy évig betöltetlen maradt mind a kántori, mind a lelkészi állás. Ekkor a szomszéd falu, Kalotaszentkirály mai kántora, Vincze „Jancsi” Miklós énekelte a passiót, aki ekkor még helyettesként aspirált a hunyadi kántori állásra, amit később nem töltött be. Őt —elmondása szerint— szintén az időközben távozott lelkész tanította meg korábban a passió kíséretes éneklésére.

Az újonnan megválasztott lelkész, Kuszto Tibor már kész helyzetet talált. Helyben nem volt kántor, egyedül a kórus tudta a passió első harmadát. Az énekkar vezetését Kuszto Tiborné nagytiszteletű asszony vette át. Az eltelt négy év alatt sajnos nem jutottak előbbre a passió tanulásában. Indítványomra a lelkészházaspár eltökélt szándéka lett, hogy a következő nagypéntekre a hiányzó kétharmad részt is megtanulják a kórossal, és visszaállítják az öt évvel ezelőtti három istentiszteletet is, így a passió —reményeink szerint— újra eredeti terjedelmében és istentiszteleti helyén szólalhat meg.

² I.m. 12. o.

Változás történt a közelmúltban az előadó-apparátusban is. Mint feljebb említettem, a passió mai megszólaltatása a korábbi orgonakíséretes szólóének helyett kíséret nélkül, kórusal történik. A kórus a szentírási szöveg alapján szereposztásban énekel. Az evangélista tutti-kórusal, bizonyos esetekben női szólistával szólal meg, Jézus, Júdás és Péter szövegrészeit férfiszólisták éneklék.

Az elmúlt száz év kántorai

Az egyházközség kezelésében levő jegyzőkönyvekben az elmúlt 100–150 évet átfutva pár órányi keresgélésünk során a kántorokra vonatkozóan nem találtunk túl sok adatot. A passióról pedig gyakorlatilag semmit. Kántori feladatkör leírására nem bukkantunk, és a bérezésre vonatkozó presbitériumi döntések sem tartalmazzak tételes leírást. Sikerült azonban a 86 esztendő György Dénes nyugalmazott bánffyhungyadi esperes-lelkipásztorral beszélünk. Ő 1946 és 1956 között beszolgáló helyettes lelkésze, majd nyugdíjazásáig, 1983-ig megválasztott lelkésze volt a gyülekezetnek. Szóbeli visszaemlékezései alapján, melyeket idősegyháztaggokkal utóbb egyeztettem, a következő kántorok énekeltek a passiót az elmúlt száz évben:

Id. Bálint Ferenc volt az, aki a régi kottát lejegyezte 100 évvel ezelőtt, 1898-ban. Ő 1939 tájáig volt a gyülekezet kántora. Halála után Gábos Gyula kántortanító tanította be Bokor Gyula egyháztagnak. A visszaemlékezők szerint Gábos Gyula és Bokor Gyula eleinte együtt énekeltek a passiót. Később Bokor Gyula egyedül énekelte igen szép előadásban. A hatvanas években Nagy Pál került a nagyon nehezen megszerezhető³ kántori állásba, 1972-től pedig a már említett Kiss István volt a kántor 1986-os betegségéig. Kiss Istvánt követően még Czirmai Árpád lelkipásztor énekelte pár évig orgonakíséretes szólóénakkal a passiót, illetve utóljára 1994-ben Vincze Miklós helyettes kántor. Azóta a gyülekezeti kórus éneklé.

A kották

A ma használatos kottát Kiss István kántor másolta le 1972-ben, amikor a kántori állást betöltötte. A másolás alapjául egy régi, 1898-as évszámmal ellátott kotta szolgált. György Dénes nyugalmazott esperes úr emlékezett rá, hogy a hatvanas évek végén Budapestről jártak nála zenetudósok, akik —miután megnézték a régi kottát— felhívták a figyelmét arra, hogy a gyülekezet egyedülálló kincs birtokosa, ezért fontos, hogy nagyon vigyázzanak rá. (Ezek a zenetudósok nyilván Bárdos Kornél és Csomasz Tóth Kálmán voltak.) A régi kottát ezután kemény kötésbe fűzték, és az egyházi iratok között tárolták. Azóta a Kiss István-féle 1972-es másolat van használatban.

³ A kántoroknak ugyanis számot kellett adniuk orgonálási, kottaolvasási, éneklési készségükről. A mindent eldöntő, végső próba pedig a „Mester, a bösz vihar dühöng” kezdetű 278. számú 6/8-os, megrázó prozódiajú és dallamkezelésű ének kotta szerinti eléneklése volt.

A hivatali átadás-átvétel idején, 1993–94-ben nem törődtek a passiókottákkal, így most az új lelkész, akinek figyelmét én hívtam fel a régi kotta hollétének kérdésére, nem tud annak fellelhetési helyéről. — Remélhetőleg a több évszázados egyházi irathalmazból rövidesen előkerül, és sok kérdésre válaszul szolgál.

A mintegy 26 évvel ezelőtti másolat számos kérdést vet föl. Terjedelme 15 oldal; az oldalankénti 12 sor A/4-es méretű gyári kottapapírra van írva. A kottán semmilyen dátum, név, forrásmegjelölés nem szerepel. A cím is csupán ennyi: Passió. — A kézírás jól olvasható, helyenként áthúzásos javításokat tartalmaz. Bejegyzés található a sorok között a három szakasz elkülönítésére „Délben” és „Délután” feliratokkal — utalva ezzel a három istentisztelet három passiórészletére. A délelőtti szakasz eszerint Jézus elfogatásával zárul (Máté 26,50), a déli szakasz pedig Péter háromszori megtagadásával (Máté 26,75), a kakas megszólalásával.

A lejegyzés negyed- és félkottákkal történt, nyolcadokat csak a kevés számú hajlításnál és a zárlati melizmáknál találunk. A tagolást megkönnyítendő a szöveg tartalma szerint szakaszolt zárlati helyeken fermata található. A másoló látszólag igyekezett 4/4-es beosztás alapján ütemvonalakat húzni, i végig a passió során. Ez a beosztás persze egyáltalán nem követi a gregorián szabad, szöveg szerinti tagolását. A számtalan áthajlással tarkított lejegyzés nagyon megnehezíti a kotta olvasását. Az átirással kapcsolatosan felmerült kérdésekre is választ adhat a reménység szerint előkeríthető eredeti kotta.

Dúr vagy moll passió?

Természetesen a kottát első alkalommal kezembe véve azonnal a hangkészletét fürkésztem, hiszen titkos reménységem volt, hogy moll passióval van dolgunk. Erre vonatkozóan ugyanis nem közölt adatot Bárdos Kornél. Első látásra azonban meg kellett elégednem a dúr hangkészlet tényével. A passió alapvetően ugyanis C-A ambitusban mozog, G-n recitáló tenorhanggal.

Megszólaltatásának külön érdekessége, hogy az E-F-G motívumkezdő scandicusokat a zárlatokban *Fisz-E-Fisz-G* porrectusok követik, majd az újabb indításoknál megint feloldódik a *Fisz*, újra E-F-G következik. Ez a zárlati módosítás azonban sehol nincs jelölve a kottában, mégis így éneklük és énekelték a kórustagok és a valamikori szólóénekes kántorok egyaránt.

A hangkészlet tekintetében erősen valószínűsíthető, hogy az eredeti kulcsot rosszul értelmezve éneklük generációk óta E hangról kezdve az eredetileg F hangról indult passiót. Így a zárlatokban a G-ről C-re lehajló megnyugvó dal- lam csupán kulcsértelmezés miatt hangzik dúrként. Eredetileg azonban minden kétséget kizáróan ez moll passió volt.

A Bánffyhunyadi Passió ősforrása

A passió szövegét, szerkezetét, dallamát több —Magyarországon elérhető— passióval összevettem. A szövegre és dallamkészletre vonatkozóan egy-

aránt megállapítható, hogy a Bánffyhunyadi Passió az 1636-os Öreg Graduál Máté-passiójának rövidített változata.⁴ Mivel azonban az Öreg Graduálban található Máté-passió minden lényeges szempontból megegyezik a XVI. század végére datálható Batthyány-graduál Máté-passiójával, így ősforrásként a Batthyány-kódex passiója nevezhető meg. A bánffyhunyadi kántorok — minden kétséget kizáróan— az Öreg Graduál kottájából sajtóíthatták el passiójukat három és fél századdal ezelőtt.

A két passió között a laikus szemlélődő is könnyen párhuzamot von, hiszen a szövegrészek hosszú mondatokon keresztül szó szerint megegyeznek. Még a szép számú, meglehetősen archaikus szó használatán, sőt bizonyos régies magánhangzókön sem változtattak.⁵

A folyamatos hagyomány oka és jelentősége

Bánffyhunyard 1541-ben Tótfalvi Nagy Mihály főesperes révén lett protestáns. A történészek feltételezése szerint a Bánffyak már ekkortól szintén protestánsok lettek. Az 1560-as évek elején rövid időre unitárius hitre tért át a település (Hunyadi Demeter személyében ők adták Erdély Dávid Ferenc utáni második unitárius püspökét), aztán a század végére a teljes Kalotaszeg kálvinista lett. Az ellenreformáció idején erősen tartotta hitét a földbirtokos család, vele Bánffyhunyard népe is. Nem voltak nagyobb csatározások. Talán ez okozta, hogy a graduálénekek hagyománya nem keltett bennük meghasonlást. Ezért ragaszkodnak évszázadok óta töretlenül eme kincsükhöz.

Mint az köztudott, az Öreg Graduálból kétszáz darabot nyomtattak, de csak pár évig szolgálhatták szerte a három részre szakadt ország magyar református gyülekezeteiben a liturgikus éneklés ügyét. A század közepén a puritanizmus és az egyre erősödő ellenreformáció pár évtized alatt véget vetett a graduálok éneklésének, helyében széles körben elterjedt Szenci Psalteriuma a genfi dallamokkal. Ezt a korszakváltó énekügyi átalakulást egy ideig a Jeremiás siralmainak, végül csak a passiónak sikerült átvészelnie.

Bárdos Kornél fent említett tanulmányából kiderül, hogy a graduál-passiókat Erdélyben még öt településen énekeltek a református templomokban századunkban is: Dés, Fogaras, Szék, Kolozsvár–Farkas utca és Bánffyhunyard. Az első négy gyülekezetben (utoljára 1947-ben Széken) megszakadt a több évszázados hagyomány. Bánffyhunyard egyedülálló gyakorlata azonban — dacolva az idővel— mint utolsó láncszem összekapcsolja a jelent a múlttal. A történeti kontinuitás ezen új ténye remélhetőleg súlyos követ gördít el egyházi énekügyünk reformesélyeinek útjából.

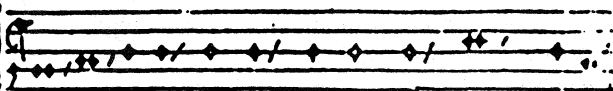
⁴ *Öreg Graduál 1636.*; Werner Alajos: *Négy Passió*. Budapest, 1973.; *Magyar népi passió Virágvasárnapra és Nagypéntekre*. Budapest 1993.; *Ráday Graduál* (Musicalia Danubiana 16. Budapest 1997.)

⁵ Fültánúja voltam, amikor a próbán kijavították egymást a kórustagok: „Nem azt kell énekelni, hogy ünnepe napja, hanem hogy innepe napja!”

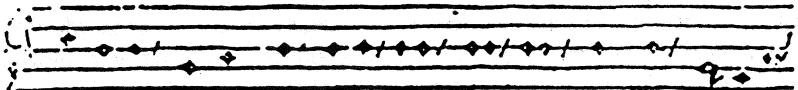
A Máté-passió kezdete az Óreg Graduálból (Gyulafehérvár 1636)

Ms (273) 5W

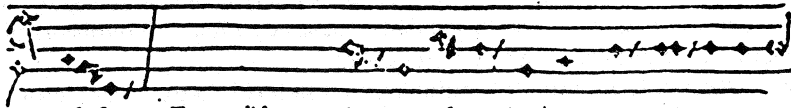
PASSIO
DOMINI NOSTRI
IESV CHRISTI
SECVNDVM
MATTHÆVM.

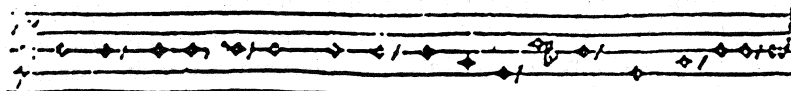
Z mi Vrunk Iesus Christusnak kén szeny-

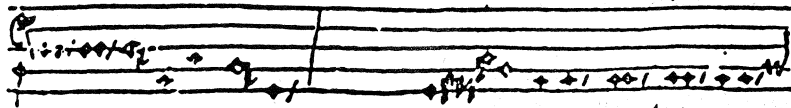
vedését, ekképpen írta meg az szent Mathe Euan-

gelista. *Evangelista.* Az údóben mikoron el közel-

getet volna az Husvétnak innepe napja, monda Iesus

az ő Tanítványinak. *IESVS.* Tudgyatoké hogy két napok

M m

el

174

Passio Domini nostri Iesu Christi

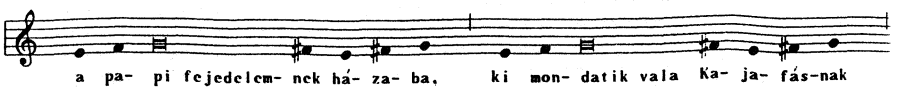
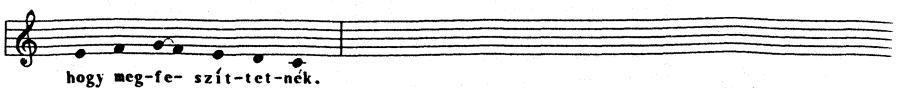
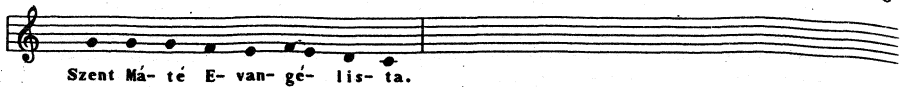
el mulván, Ægyptomból való ki szabadulásnak em-
 lekezetinek innépe léfzen, és az Embernek fia él á-
 rultatik, hogy meg feizitteflek. *Evang.* Akkoron fel
 gyülekezének az Papi Fejedelmek, és az fő fő Sidó-
 népek, az Papi Fejedelemnek házában, ki mondatik
 vala Cajaphásnak; és tanácsot tartának Vrunk Iesus
 ellen, hogy ötet családilaggal megh fognák és meg
 ölnejk.

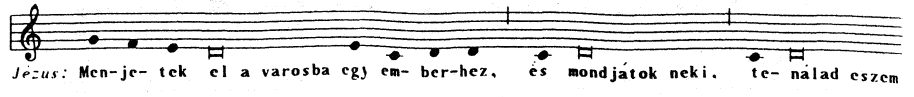
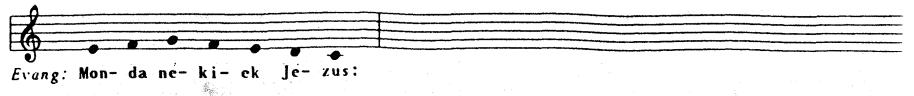
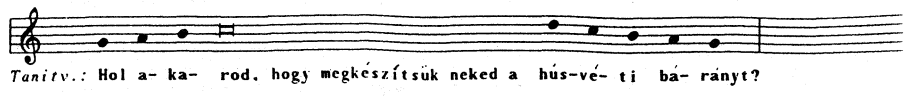
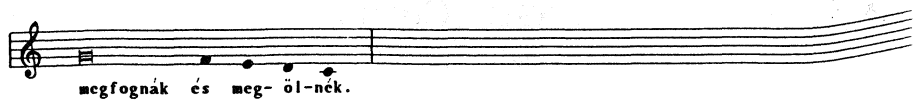
De ezt

Bánffyhungyadi Passió

(Hoppál Péter gyűjtése)

/ Reggel /

A Máté-passió kezdete a Ráday graduálból (XVII. sz., Ferenczi Ilona átírásában)

Passio Christi

Matthaeus 26

Evangelista

[277] **M** i U- runk Je- sus Chris- tus- nak kin

szen- ue- de- set, ek- kep- pen ir- ta- meg szent Mat- the

E- uan- ge- lis- ta. Az i- dö- ben, mi- kor el kö-

zel- get- ne az hus- uet- nek in- ne- pe nap- ia, mon-

da U- runk Je- sus az ö ta- nit- ua- ni- nac.

Jesus

Tud- g'a- tok, hog' ket nap el mul- uan, hus- uet- nek

in- ne- pe nap- ia le- szen, es az em- ber- nek fi-

a el a- rul- ta- tik, hog' meg fe- zi- tes- sek.

Evangelista

Ac- ko- ron eg'- be g'ü- le- nek az pa- pi fe- ie-

del- mek, es az i- ras tu- dok az nep- nek e- löt-

te ia- ro- i- ual, az pa- pi fe- ie- de- lem- nek